

tajan – – äänitorvea». Ja lukijaa auttaakseen hän oli täyttänyt tyhjiön: maininnut äskeisen ajatusviivaparin kohdalla minut nimeltä tuollaisena aiempänä (huonomaineisen kauden?) päätoimittajana.

Larjavaaran ei olisi tosin tarvinnut loukkaantua. Jos Virittäjän nykylinja on hänen kuvaamansa, se on samaa vuosisataista perua kuin itse lehtikin; kukin päätoimittaja on sen perinyt edeltäjiltään. Muutama huomio:

1) »Vain kirjoittaja vastaa sanoistaan.» Niin on tietääkseni aina ollut. – Tärkeä selvennys: sisällöstä vastaa kyllä myös päätoimittaja. Virittäjän ohjesäännöstä seuraa, että hän on lehden yleispiirteistä vastuussa toimitusneuvostolle, ja painovapauslaki määrittelee hänen juridisen vastuunsa, joka voi olla rankkakin.

2) »Lehti julkaisee mielipiteitä laidasta laitaan.» Samoin on ollut vanhastaan; pulmana on tosin ennenkin ollut, että kaikki laidat eivät ole aina edes vaivautuneet avaamaan suutaan. – Selvennys: heikkotasoisimpia avusteita on tietysti kautta aikojen jouduttu hylkimään, edustivatpa mitä laitaa hyvänsä. Jos jollakulla on toisenlaisia muistoja, voinee vihdoinkin ilmoittautua.

3) »Emme sensuroi, ellei joku mene aivan järjettömyyksiin.» Taas perinnäinen Virittäjän linja. – Selvennys: laveasuisten laulajien tekstejä on kyllä monenkin päätoimittajan aikana koetettu tiivistää niin, että tilankäyttö olisi jossain suhteessa sanottavaan. Viiterydöt ja muut oppineisuuden näennäistodisteet ovat silloin saaneet kyytiä yhtä hyvin kuin joutokäyntiset mietteet ja paisutetut esimerkkiluettelot. Puhtaasti kieliteknisin keinoin turvotus on joskus saatu melkoisesti pienemään, tuskin ainakaan haitaksi lehdelle ja lehden taloudelle.

Linjaa siis kerrakseen, myös aina parempimaineisen tulevaisuuden varaksi.

TERHO ITKONEN

Kielitieteen historian kysymyksiä

Virittäjän viime numeroissa on keskusteltu poikkeuksellisen vilkkaasti kielitieteen historiasta. Seuraavassa tarjoan oman panokseni tähän keskusteluun. Joudun toisinaan viittaamaan omaan kirjaani *Universal History of Linguistics* (lyhennettynä *UHL*).

Numerossa 1993/2 Tiina Onikki esittelee Julia Kristevan kirjaa *Language: The Unknown*. Esittely on asiallinen, mutta sikäli yksipuolinen, että kriittinen arviointi jätetään kokonaan suorittamatta. Se näyttää siis jääneen jonkun muun tehtäväksi, ja otan nyt tämän tehtävän vastaan.

Kristeva kirjoittaa tyylillä, joka on viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana kehittynyt Ranskan »filosofisen» kirjallisuuden tavaramerkiksi. Mikäli lukija ei ennakolta tunne kirjoittajan käsittelemää teemaa, hänen on erittäin vaikea ymmärtää lukemaansa ja hän saattaa erehtyä luulemaan, että syyt ymmärtämisvaikeuksiin ovat hänessä itsessään. Mutta jos lukija sattuu tuntemaan teeman, hän huomaa, että tyylin vaikeaselkoisuus on vain tapa peittää kirjoittajan tietämättömyys tai epävarmuus. Tulen seuraavassa poimimaan esiin joukon tapauksia, jotka osoittavat, että Kristeva ei yksinkertaisesti tiedä mistä puhuu. Samalla tulee myös käsitellyiksi ainakin osa niistä keinoista, joilla hän yrittää tietämättömyytään peittää. Koska omasta puolestani pyrin puhumaan vain sellaisista asioista, jotka tunnen, tulen keskittymään kielitieteen historiaan Intian, Kiinan, Arabian ja Euroopan (ynnä USA:n) kulttuureissa.

Koko Kristevan kirja perustuu väärälle olettamukselle: »The science of linguistics appeared only recently» (s. 3). Totuushan on se, että kielitiede tieteenä sanan tiukassa mielessä syntyi n. 2 500 vuotta sitten; vrt. Kiparsky (1993): »Modern linguistics acknowledges [Pāṇini's grammar] as the most complete generative grammar of any language yet written, and continues to adopt technical ideas from it.»

Intian kielitieteelle omistettu luku on

Kristevaa tyypillisimmillään. Opimme aluksi (s. 82), että kirjoitustaidon puute eristi kielen maailmasta. Olemme vasta toipumassa tämän tiedon murusen aiheuttamasta ällistyksestä, kun kuulemme seuraavaksi, että sanskrit (eikä siis sitä edeltänyt veda-kieli, englanniksi *Vedic*) oli veda-kirjallisuuden käyttämä kieli ja että Pāṇini siis tutki tätä kuollutta kieltä (s. 83; totuudenmukaisen kuvan saamiseksi ks. *UHL*: 12). Eh-tiessään sivulle 84 Kristeva on jo kokonaan unohtanut teesinsä kielen »eristyneisyydestä», ja niinpä hän ilmoittaa, että uskonnollisten tekstien vaikutuksesta lingvistiseen ajatteluun liittyivät kiinteästi »cycles of sexuality and reproduction». Tämä väite kohottaa jokaisen Pāṇini-tuntijan kulmakarvat jo lähelle päälakea.

Koska Pāṇinin kielioppi on Intian kielitieteen perusta ja koska Kristeva on omistanut luvun Intian kielitieteelle, normaalilla ajattelulla varustettu lukija odottaa, että Kristeva esittelisi Pāṇinin kielioppia. Esitely rajoittuu kuitenkin kahteen täysin virheelliseen väitteeseen (s. 84–85): Pāṇinin kielioppi oli muka suoranaisesti riippuvainen uskonnollisesta rituaalista (vrt. *UHL*: 78). Merkitys oli muka »vibraatiota», ja äänteet olivat ainetta, joka takasi tämän »vibraation» todellisuuden. (Jälkimmäisen väitteen takana voi olla jokin väärinymmärretty sitaatti, mutta ainakaan se ei ole peräisin Pāṇinilta.) Sanskritin kieltä koskevat sekaannukset osoittavat, miten pelottomasti Kristeva kuljeksii alueilla, jotka ovat hänelle tuiki tuntemattomat. Substantiivitaivutuksesta hän toteaa, että »the grammatical cases bear no special names, but are marked by numerical signs, or *prathama*». Mutta *prathama* (= 'ensimmäinen') on vain *nominatiivin* nimitys. Semanttisten roolien nimityksistä Kristeva toteaa, että niiden joukossa »predominates a group of derivatives of the root *kr-*, *karman*, which means 'action, rite'». Nyt on kuitenkin niin, että semanttisten roolien nimityksistä kolme eli täsmälleen puolet on johdettu *kr*-juuresta, ja *karman* (= 'patientti') on vain yksi näistä. – Kaiken tämän jälkeen lukija ei voi olla hämmästelemättä sitä, että Kristeva onnis-

tuu yhtä kaikki kirjoittamaan (s. 84) Pāṇinin kieliopin sanskritinkielisen nimen lähes oikein, ts. kymmenestä kirjaimesta vain kaksi on väärin.

Valtaosa Intiaa koskevasta luvusta omistetaan n. 500 jKr. eläneen Bhartṛharin *sphota*-käsitteelle. Normaalilogiikan mukaan tämä on käsittämätöntä, mutta Kristevan tapauksessa se on täysin käsitettävää. *Sphota* on Bhartṛharin käyttämä puolimystinen käsite, ja jokaisella kommentaattorilla on siitä oma tulkintansa. Niinpä *sphotaan* keskittyessään Kristeva pelaa varman päälle. Olen itse yrittänyt antaa *sphotalle* rationaalisen tulkinnan, joka perustuu siihen, että kyseessä on (kieli-)intuition kohde (ks. *UHL*: 81–82). Vähemmän rationaalisesti asennoitunut henkilö asettanee etusijalle Kristevan tulkinnan, jonka mukaan *sphota* on 'liikkeen atomi' (s. 87). Liikunnallisen atomistiikan harrastus on estänyt Kristevaa näkemästä, että Saussuren neliosainen kielellinen merkki, jonka hän esittelee s. 14, ennakoitiin täsmälleen samassa muodossa jo Bhartṛharin kieliteoriassa (ks. *UHL*: 82).

Myöskään Kiinaa käsitellessään Kristeva ei suostu tinkimään näkemystensä omaperäisyydestä: vastoin modernin kielitieteen yleistä kantaa kiinan kielessä puhetta ei kuulemma voi erottaa kirjoituksesta, koska (!) ne ovat niin erilaiset (s. 72) eli koska (!) ääntäminen on täysin autonomista kirjoitukseen nähden (s. 76). (Lienee sanomattakin selvää, että useimmat kiinan oppikirjat sivuuttavat kokonaan kiinan kirjoitusjärjestelmän esittelyn; ks. esim. T'ung – Pollard 1982). Kiinan perinteessä puhuttua kieltä ei myöskään voi muka erottaa sen tarkoitteesta (s. 74). Tässäkin on useampia virheitä sisäkkäin. Luultavasti Kristeva haluaa viitata konfutselaiseen oppiin, jonka mukaan kielen ja maailman välillä vallitsee ainakin ihannetilanteessa jonkinlainen luonnollinen vastaavuus (ks. *UHL*: 91–97). Mutta ensisikin vastaavuus A:n ja B:n välillä on eri asia kuin A:n ja B:n »yhteensulautuneisuus». Ja toiseksi käsitys kielen ja maailman suhteen konventionaalisuudesta oli tuttu myös Kiinassa (ks. Casacchia 1989: 432; *UHL*: 113). Kiinan kielestä annetaan muu-

tenkin virheellinen kuva. Toisin kuin Kristeva väittää, kiinassa on eri sanaluokkia: esimerkiksi aspektisuffiksit liittyvät verbeihin ja lokatiivi- ja genetiivisuffiksit substantiiveihin (ks. Li – Thompson 1990: 94–96). Paikkaansa ei pidä myöskään, että (mandariini)kiinan sanat olisivat kokonaisuudessaan tai edes voittopuolisesti yksitaivuisia (*ibid.* s. 89). Täysin virheellinen on väite (s. 77), että Kiinassa olisi ennen 1900-lukua kehitetty jonkinlainen »eksplisiittinen teoria» lauseen syntaktisista suhteista. Jopa kirjoituksen synnystä puhuessaan (s. 78) Kristeva erehtyy pahan kerran. Hänen mukaansa kirjoitustaidon keksi ensimmäisen keisarin ministeri Li Ssu. Todellisuudessa kyseinen henkilö palveli hirmuhallitsijaa, joka yhdisti Kiinan valtakunnan v. 221 eKr. ja omaksui propagandistisista syistä nimityksen »ensimmäinen keisari» (ks. *UHL*: 116). Kirjoitustaito oli opittu jo yli 1200 vuotta aikaisemmin.

Kristevan amok-juoksu jatkuu, kun hän ryntää Arabiaan. Ensi alkuun opimme (s. 130), että arabit olivat (»epäilemättä») ensimmäiset, jotka ymmärsivät erottaa toisistaan merkityksen, puheen ja kirjoituksen. Vaikka sivuuttaisimmekin nyt Intian panoksen, on joka tapauksessa syytä mainita, että Aristoteleen mukaan kirjoitus on puheen merkki, kuten puhe on käsitteen ja käsite puolestaan tarkoitteen merkki (ks. *UHL*: 174–176); ja sittemmin tämä on ollut *opinio communis*, siis satoja vuosia ennen Arabian kielentutkimuksen syntyä. Opimme myös, että arabeilta puuttui »lauseen grammatikaalinen teoria» (s. 132). Tämä hämmästyttää minua suuresti, etenkin kun olen käsitellyt juuri tuollaista teoriaa yli kahdellakymmenellä sivulla (= *UHL*: 132–156). Arabian ja Kreikan kielioppiteorioiden vertailu antaa yhdessä ja samassa virkkeessä sen tuloksen, että edellinen oli s e k ä empiirisempi e t t ä suuremmassa määrässä sidottu »ontologisiin uskonnollisiin näkökohtiin» (s. 133). Tässä ei ole mitään järkeä. Todettakoon joka tapauksessa, että Sibawaihin ja Apollonioksen suhde aineistoonsa oli aivan sama (ks. *UHL*: 131, 202).

Mitä tapahtuu, kun Kristeva käy Kreikan

kimppuun? Ensi näkemältä yllättävän vähän. Ilmeisesti Platonin filosofian yleispiirteet ovat sen verran tutut, ettei edes Kristeva pysty puristamaan niistä kovin monta epätotuutta. Mutta kun tullaan Aristoteleen, lukija piristyy. Aristoteleen kieliteoriaa esitellään nimittäin vain hänen *Runousoppi*-teoksensa pohjalta. Kuitenkin Aristoteles esitti käsityksensä *l a u s e e s t a* nimenomaa *Peri hermeneiās* -teoksessaan. Sen mukaan lause on puhujan mielen suorittaman synteetin tulos, jossa yhdistetään esineeseen viittaava sana ja sen ominaisuuteen viittaava sana; yhdistäminen tapahtuu finiitiverbin kautta, joka sisältää avoimen tai piilevän kopulan; näin lause saa kaksijakoisen rakenteen: se mistä sanotaan jokin (= »subjekti») ja se mitä sanotaan (= »predikaatti») (ks. *UHL*: 177–179). Tämä käsitys tuli näyttämään keskeistä osaa koko myöhemmässä länsimaisessa syntaksin ja (lause)semantiikan perinteessä. Koska Kristeva sivuuttaa sen täysin, lukija arvaa jo nyt, että edessä oleva historiikki tulee menemään viinon. Joka tapauksessa Kristeva huipentaa Kreikkaa käsittelevän luvun (= »Logical Greece») arvoisellaan tavalla: Apollonios Dyskoloksen syntaksi oli »enemmän filosofinen kuin lingvistinen tutkimus» (s. 116). Jopa joutuivat arveluttavaan valoon ne monet analyysit, jotka olen esittänyt Apollonioksen suorittamista grammatikaalisista kuvauksista (ks. *UHL*: 201–216).

Latinankieliseen kielioppiperinteeseen siirryttyään Kristeva joutuu myöntämään (s. 125), että sen nimekkäimmän edustajan Priscianuksen tavoite oli vain soveltaa Apollonioksen (ja tämän pojan Herodianuksen) oppeja latinan kuvaukseen. Itse asiassa Priscianuksen riippuvuus Apollonioksesta on niin suuri, että sanatarkkaa käännoästä tehdessään hän saattaa kääntää tekstin ajatuksen pääläelleen (ks. *UHL*: 218). Edelleen Kristeva toteaa aivan oikein (s. 128), että keskiaikana Priscianus oli kaikkien grammatikkojen esikuva. Selittämättömäksi jää se, miten Priscianuksen oma esikuva (»enemmän filosofinen kuin lingvistinen») Apollonius voitiin sivuuttaa vain kolmen rivin maininnalla.

Keskustelua

Keskiajan kielitieteen avainkäsite oli *modus significandi*. Kristeva näyttää tästä päättelevän, että jollain kummallisella tavalla merkityksen käsite keksittiin vasta keskiajalla. Tämä väärinkäsitys huipentuu väitteeseen (s. 139), että juuri Siger de Cortrai hoksasi merkitsemisen (tai tarkoittamisen) perustuvan puheen ja käsitteen suhteelle; ja näin hän tuli sitten muka luoneeksi »diskursiivisen merkin teorian». Näiden kummallisuuksien alta (joihin kuuluu myös sivun 162 väite, että ajattelua ja kieltä edeltävä maailma, so. *modi essendi*, oli yksi »symbolisaation muodoista») voidaan kuitenkin kaivaa esiin suurin piirtein oikea yleiskuva keskiajan grammatikkojen eli modistien opista: maailman rakenne aiheuttaa mielen rakenteen, ja tämä puolestaan hankkii »kuorekseen» kielen rakenteen. Kuva keskiajasta jää kuitenkin sikäli yksipuoliseksi, että sanan vaativassa mielessä looginen kielitiede (ks. UHL: 244–249) sivuutetaan täysin.

Renessanssi merkitsee Kristevalle tasaisen edistyksen kautta, joka aikanaan päättyy Port-Royal-kieliopin edustamaan »ratkaisevaan murrokseen» (s. 147). Edistystä aikaansaavana tekijänä oli hänen mukaansa yhtäältä sekularisoitumisen ja toisaalta löytötöretkien herättämä mielenkiinto »kansankieliä» kohtaan. Nämä käsitykset eivät vastaa todellisuutta. Kielioppiteorian (kuten myös logiikan) taso laski keskiajan jälkeen. Kansankielten piirteet eivät vähäisimmässäkään määrässä vaikuttaneet sellaisten grammatikkojen kuvaustekniikkaan kuin Scaliger Sr., Ramus ja Sanctius, joita Kristeva(kin) pitää renessanssiajan merkittävimpinä. Käsitys Port-Royal-kieliopin erinomaisuudesta on myytti, joka perustuu yhtäältä ranskalaiselle nationalismille ja toisaalta sille täysin satunnaiselle seikalle, ettei Chomsky kielitieteen historiaa tarkastellessaan ymmärtänyt edetä 1600-lukua kauemmaksi.

Nojautuen Foucault’hon (ja piilevästi Chevalier’hen) Kristeva perustelee Port-Royal-kieliopin vallankumouksellisuutta seuraavasti: koska sanamuodot ilmaisevat käsitteitä, jotka puolestaan viittaavat tarkoitteisiin, kielen (ääne)muodon alla sijait-

see käsitteellinen tai looginen taso, jota voidaan tarkastella omana tutkimuskohteenaan (s. 161–163). Mutta juuri tämä oli jo Aristoteleen sekä kaiken häntä seuranneen kielitutkimuksen kanta. Itse asiassa olen nähnyt melkoisesti vaivaa osoittaakseni, että yksikään niistä argumenteista, jotka Chevalier, Foucault tai Chomsky ovat esittäneet Port-Royal-kieliopin vallankumouksellisuuden puolesta, ei pidä paikkaansa (ks. UHL: 261–269).

1700-luku oli täynnä Port-Royal-kieliopin jäljitelmiä. Ilmeisestikin saadakseen jonkinlaista eloa esitykseensä Kristeva esittelee 1700-luvun grammatikkojen tekemiksi havaintoja, jotka muut olivat tehneet jo moneen kertaan aikaisemmin. Näin syntynyt kuva jatkuvasta edistyksestä on virheellinen, onpa se sitten tietoisesti tai tiedottomasti aikaansaatu.

1800-luvun kielihistoriallisesti painottuneesta kaudesta Kristeva selviää oikeastaan yllättävän hyvin, lähinnä siksi, että hän ymmärtää hakea turvaa sitaateista. Samalla tavalla selvittää 1900-luvulle tultaessa Prahan ja Kööpenhaminan koulukunnista sekä USA:n esigeneratiivisesta strukturalismista. Hauska yksityiskohta on se, että Prahan koulukunnan yhteydessä Aristoteleen lausekäsite saa komealta kalskahtavan nimen »syntagmaattisten proseduurien teoria» (s. 225). Transformaatiokielioppiin tultaessa annetaan järjenvastaisesti ymmärtää (s. 254), että Chomsky olisi keksinyt kieli-intuition (ja samalla itse keksittyjen esimerkkien) käytön, ja sekoitetaan (s. 255) kieli-kohtainen kompetenssi ja (oletettavasti synnynäisille ideoille perustuva) universaali-kielioppi. Chomskyn syntaksiteoriaa esitellään *Syntactic structures* -teosta tarkasti referoiden, mutta tämäkään ei pelasta virheitä. Esiteltyään lausekerakennesäännöt Kristeva väittää (s. 256) niistä seuraavan, että lauseet Z-X-W ja Z-Y-W voidaan yhdistää lauseeksi Z-X+and+Y-W. Mutta asiahan on täsmälleen päinvastoin: tämä esimerkki juuri osoittaa lausekerakennesääntöjen yli menevien transformaatioisääntöjen tarpeellisuuden. Sama sekaannus toistuu väitteessä (s. 257), että lausekerakennesääntöjen (=

syntagmatic rules) soveltaminen edellyttää tietoa derivaatiohistoriasta. Virheellinen on myös väite (s. 259), että lauseen generoiminen mallintaisi lauseen lausumisprosessia. Transformaatiokieliopin selitysoimaa havainnollistetaan (s. 259) yksinomaan sillä monumentaalaisella keksinnöllä, että lause *The war was begun by the aggressor* saadaan muuntamalla lausetta *The aggressor began the war*.

Yhteenvedossa todetaan, että Chomsky »demonstroi Port-Royal-kieliopin paljastaman loogisen subjekti-predikaatti-systeemin koherenssin» (s. 260). Tietenkään Chomsky ei tee mitään tällaista, mutta on joka tapauksessa vitsikästä, että (länsimaisen) kielitieteen historian esittely päättyy tämällytyypiseen Aristoteleelle suunnattuun kunniantekoon (vaikka suuntaajalla itsellään ei tietenkään ole siitä vähäisintäkään aavistusta).

Kuten edellä sanotusta käy ilmi, Kristevan teksti on erittäin epäluotettavaa. Kirjassaan hän käsittelee myös muita teemoja, enkä puutu tässä niihin. On kuitenkin vaikea uskoa, että hän muissa yhteyksissä olisi vapaa niistä virheistä, joihin hän syyllistyy kielitieteen historian yhteydessä. Lieventävänä asianhaarana voidaan tietysti todeta, että esillä oleva kirja on käännös ranskan-kielisestä alkuteoksesta, joka ilmestyi v. 1969, so. Kristevan ollessa vasta 28-vuotias. Olen varma siitä, että moni samanikäinen lingvisti olisi kirjoittanut samasta aiheesta vielä huonomman kirjan. Mutta tässä onkin koko tarinan opetus. Normaali tieteenharjoittaja on sen verran itsekriittinen, että hän ei suostu kirjoittamaan asioista, joita hän ei tunne. Ranskan »filosofisilta» kirjoittajilta puuttuu sitä vastoin itsekritiikki kokonaan.

Seuraavaksi tarkastelen Lauri Seppäsen kirjoittamaa arviota *Universal History of Linguistics* -kirjastani (Virittäjä 1993/3). Seppänen on omaksunut romanttisesta saksalaisesta perinteestä käsityksen, että kieli määrää ajattelun eli – iskevämmin sanoen – »kieli luo maailman». Minulta vei jonkin verran aikaa ennen kuin tajusin, että ainoa

näkökulma, josta hän suostuu kirjaani tarkastelemaan, on se, miten suhtaudun tähän romantikkojen perusteisiin.

Jo lähtien arvostelunsa otsikoinnista (= »Universaalikielen kuvateorian historia») Seppänen antaa ymmärtää, että kirjani perimmäinen tarkoitus on vastustaa romantikkojen teesiä: olen muka jo 20 vuotta sitten valinnut »arvokseni» käsityksen kielen ikonisuudesta eli kielen ja maailman isomorfiasta (jossa maailman esikielellisesti ymmärretty rakenne on syy ja kielen rakenne on seuraus), ja nyt tulkitseen historiaa vain tämän »arvon» valossa. (Oikeammin sanoen kysymyksessä on kylläkin hypoteesi eikä arvo.) Järkisyillä tätä tulkintaa ei voi perustella. Seppänen itsekin myöntää (s. 512–513), että puolet kirjastani on omistettu ei-eurooppalaiselle kielentutkimukselle, joka ei anna tukea isomorfiateesille. Mutta hieman myöhemmin hän lisää (kappaleessa, josta on jäänyt joitakin rivejä pois), että kirjassani jopa Pāṇinin kielioppi on »pantu palvelemaan sanottuja – päämääriä» (s. 513). Tässä ei ole mitään perää; eikä Seppänen edes yritä väitettään perustella.

Kirjani tavoitteet ovat huomattavasti suoraviisemmat kuin Seppänen olettaa. Kun huomasin, miten huonosti minä ja muut lingvistit tunsimme oman tieteenme historiaa, päätin ottaa siitä selvää. Tämä tehtävä osoittautui paljon mielenkiintoisemmaksi kuin olin kuvitellut. Tähän oli kaksi syytä. Ensiksikin Intian ja Arabian saavutukset ovat parempia kuin yleensä luullaan. Ja toiseksi läntisen perinteen varhaisvaihe on parempi kuin yleensä luullaan. Oli suorastaan velvollisuus tehdä nämä saavutukset tunnetuiksi. (Kirjani syntyhistoriasta ks. Itkonen 1993.)

Menneisyyden saavutusten joukossa Pāṇinilla on erikoisasema. Missään muussa tieteessä ei esiinny 2500 vuotta vanhaa teoriaa, joka olisi sellaisenaan edelleen *up-to-date*. Tämän ilmiön luulisi kiehtovan kielitieteilijöitä. Olen kuitenkin joutunut huomaamaan, että monet – ehkä jopa enemmistö – kokevat sen harmilliseksi tai jopa ahdistavaksi. Se on sinänsä samantekevää.

Keskustelua

Totuus ei siitä miksiäkään muutu.

»Pāninia Itkonen arvostaa ehkä enemmän kuin kukaan muu tutkija», Seppänen kirjoittaa. Tämä ei pidä paikkaansa. Olen kirjassani siteerannut von der Gabelentzin, Bloomfieldin ja Kiparskyn arviot Pāninista, ja olen heidän kanssaan aivan samaa mieltä, ts. arvostan Pāninia aivan saman verran kuin he, en enempää enkä vähempää. Oma ongelmansa on tietysti siinä, että arvostaakseen Pāninia hänet täytyy tuntea. (Vrt. Zgusta 1992, s. 375: »I have no doubt that [UHL] is the text on Pānini that can serve as the best introduction to this extremely difficult work.») Mitä vähemmän Pāninia tuntee, sitä vähemmän häntä arvostaa.

Yllättäen Seppänen jatkaa edellä siteeratua lausettaan väittämällä, että en arvosta Pāninia niinkään hänen neroutensa vuoksi kuin siksi, että Pānini todistaa oikeaksi käsitykseni »kielitieteen periaatteellisesta muuttumattomuudesta». Tässä on ilman mitään syytä pantu rattaat hevosen eteen. Ennen kuin tutustuin Pāniniin, minulla ei ollut minkäänlaista käsitystä »kielitieteen [po. kielioppiteorian] periaatteellisesta muuttumattomuudesta». Mutta Pāniniin tutustuttuani ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin omaksua tämä käsitys; ja olen perustellut sen mm. osoittamalla Pāninin kuvaustekniikan ja generatiivisen kuvaustekniikan *de facto* -identtisyden. Seppänen ei kuitenkaan halua uskoa tätä. Hän haluaa mieluummin uskoa, että minä kuvaan historiaa vain tyydyttääkseni omia tarkoituksiani.

Seppäsellä on sama asenne siihen, miten esitän länsimaisen kielitiedetradition. Kun aloin tutustua tähän aineistoon, minulla ei ollut mitään tarkkaa käsitystä siitä, mitä sieltä löytäisin. Kävi kuitenkin ilmi, että isomorfia-teesi on eräs punainen lanka länsimaisen kielitieteen historiassa. Se esiintyy avoimesti mutta primitiivisessä muodossa Platonilla, piilevästi mutta sofistikoitumassa muodossa Aristoteleella, sivujuonteena Apollonioksella, keskeisenä teesinä modisteilla ja enemmän tai vähemmän avoimena monilla myöhemmillä grammatikoilla. Mutta on myös ollut mahdollista kuvata kieltä autonomisesti, so. ottamatta

kantaa isomorfia-teesiin. Niinpä kirjassani toteankin (s. 320), että länsimaisen kielitieteen historiaa hallitsee j ä n n i t e kausaalisen (so. isomorfiaa selitysperusteena käyttävän) näkökulman ja autonomisen näkökulman välillä; ja lisää eksplisiittisesti, että e i o l e mielekästä nähdä arvoristiriitaa näiden kahden näkökulman välillä.

Olisikin omituista, jos minun ainoa »arvoni» olisi (»jo 20 vuoden ajan») ollut isomorfia ja sen puolustaminen. Ensiksikin olen monen vuoden ajan tutkinut autonomisen kielitieteen luonnetta (mikä on joskus jopa tulkittu siten, etten muka hyväksyisi muita kielitieteen lajeja); ja autonomisen kielitieteen kannalta isomorfia on irrelevantti (ks. Itkonen 1978). Toiseksi olen tutkinut sellaisia kausaalikielitieteen muotoja kuin pragmatiikka, sosiolingvistiikka ja diakroninen kielitiede, joissa isomorfia ei näyttele keskeistä osaa (ks. Itkonen 1983). Ja kolmanneksi kun olen ottanut isomorfian yhdeksi monista arvoistani (mikä tapahtui itse asiassa jo 25 vuotta sitten), olen korostanut, että se täytyy ymmärtää vain lähtökohdaksi asteittain monimutkaistuville kognitiivisille prosesseille (ks. Itkonen 1969, erityisesti s. 232–234; vrt. UHL: 310–313).

Tämä kaikki on Seppäselle vailla merkitystä. Hän on kerta kaikkiaan päättänyt, että minun ainoa arvoni on isomorfia-teesi, eikä hänen mieltään muuta mikään. Hän vastustaa isomorfia-teesiä niin kiihkeästi, että hän yhtäältä kieltää sen esiintyvän siellä, missä se esiintyy, ja toisaalta haluaa tehlata sen myös siellä, missä sitä ei esiinny.

Kiinaa koskevan lukuni Seppänen tulkitsee omalla tavallaan. Konfutselaisuus sisältää käsityksen, jonka mukaan ihannetilanteessa vallitsee maailman ja kielen vastaavuus. Konfutsen omana elinaikana tätä vastaavuutta ei enää ollut, sillä maailma oli kehittänyt huonoon suuntaan: keisari ei enää ollut aito keisari. Kieli kuitenkin säilytti muiston entisestä ihanteellisesta asiantilasta: sanan *keisari* merkitys kertoi, millainen oli aito keisari. Jos ja kun kielen ja maailman vastaavuutta yritettiin palauttaa, ei siis pitänyt muuttaa kieltä (joka oli »hyvä») vaan maailma (joka oli »paha»). Oli siis oi-

keastaan virheellistä antaa tälle prosessille nimitys »rectification of names.» Kyseessä oli pikemminkin »rectification of things». Seppänen haluaa kuitenkin pitää kiinni tulkinasta, jonka mukaan muuttamisen kohteena oli juuri kieli eikä maailma (vaikka tämä tulkinta on kokonaan ristiriidassa Konfutusen vallitsevia oloja kritisoivan ajattelun kanssa).

Tässä kohdassa minun on hieman vaikea seurata Seppäsen ajatuksenkulkua. Minun Konfutsen-tulkintani tulee varsin lähelle romantikkojen näkemystä: kieli on maailmaa »vahvempi», koska maailma on muutettava sellaiseksi kuin kieli vaatii. Vastakkainen Konfutsen-tulkinta asettaa kielen passiiviseen, maailmaa myötäilevään rooliin.

Toisaalta sitten kun maailman ja kielen vastaavuus on (toivon mukaan) saavutettu, se voidaan uudelleen rikkoa muuttamalla joko maailmaa tai kieltä. On täysin konfutselaisuuden mukaista pyrkiä estämään kummankin tyyppinen muutos, joten on ymmärrettävää, että valtaapitävät tunsivat viehtymystä kielen säätelyyn. »Itkonen pitää tällaista käsitystä absurdina», Seppänen kirjoittaa. Olisin toivonut, että Seppänen olisi esitellyt kontekstia hieman laajemmin. Tässä kontekstissa on esillä käsitys, jonka mukaan keisarilla on oikeus langettaa kuolemanrangaistus poikkeavasta kielenkäytöstä. Tämä näkemys on absurdi, ei vain minun mielestäni vaan myös »ensimmäisen keisarin» 2200 vuotta sitten eläneiden alamaisten mielestä. Haluaisin mielelläni uskoa, että Seppänen on samaa mieltä meidän kanssamme. Jos hänen mielestään on luonnollista (= »ei-absurdi»), että norminvastaista ilmausta käyttävän ihmisen saa tappaa, hän antaa termille »kielenhuolto» kokonaan uuden merkityksen.

Kiina-lukuni esittely päättyy väitteeseen, että kielitiedekäsitykseni on niin ahdas, ettei se salli metaforien tutkimusta. Kyseisessä kontekstissa (UHL: 118) minä en kylläkään puhu kielitieteestä vaan luonnontieteistä, ts. siitä, miten uuskonfutselaisuus yritti selittää (esim.) tähtitieteellisiä ilmiöitä hakemalla (metaforisia) vastaavuuksia ihmisen ruumiinjäsenten ja tähtitaivaan ilmiöiden välil-

lä. Kun totean, että tämä on mielestäni este (tähti)tieteelliselle ajattelulle, Seppänen protestoi.

Arabia-lukuni lyhyessä esittelyssä Seppänen mainitsee ensin sen, että Pāṇinilla ja Śībawaihilla on varsin samanlaiset asemat omissa perinteissään. Tämän jälkeen hän sitten pääseekin vahingoniloisesti toteamaan, että »muuta tukea Itkonen ei kieliteoreettisille arvoilleen arabeilta kyllä saakaan, päinvastoin» (koskapa arabit eivät tunteneet isomorfia-teesiä). Niin väsyttävää kuin se onkin, minun on pakko toistaa, että autonominen kielitiede on yksi minun monista »arvoistani», ja se saa arabeilta vallan erinomaista tukea.

Seppänen aloittaa Eurooppa-lukuni käsittelyn toteamalla, että »Platonin Kratylos-dialogista Itkonen uskoo löytävänsä verratonta tukea perusarvolleen». Hänen mielestään tämä tuki on kuitenkin puutteellista, koska Platon ei tarkoittanut mitä sanoi. Koska minä en ole ajatustenlukija, tydydyn siihen, mitä Platon sanoi. Edelleen Seppänen toteaa, että »Itkosen arvojen valossa Aristoteles merkitsee Platoniin verraten tässä suhteessa taantumista». On aivan totta, että Aristoteles merkitsee tässä suhteessa – mutta vain tässä suhteessa – taantumista, ja syy on se, että hänen kantansa on r i s t i r i i t a i n e n (ks. UHL: 175). Tunnustan suoraan, että ristiriidan välttäminen on yksi minun arvoistani, mutta kyllä sen pitäisi olla muidenkin tieteenharjoittajien arvo.

Seppäsen mukaan minä nostan keskiajan modistiikan »koko kielitieteen historian huipuksi, jolle kenties Pāṇini vetää vertoja». Tämä on epätarkkaa liioittelua. Ensiksikin myönteinen käsitykseni keskiajan kielitieteestä edellyttää, että sitä ei samaisteta modistien kielioppiteoriaan vaan se tulkitaan modistien kielioppiteorian ja William Ockhamin parhaiten edustaman loogisen kielitieteen kombinaatioksi (ks. UHL: 249, 252). Toiseksi minä teen aivan selväksi, että vaikka länsimaisen (synkronisen) kielitieteen historiassa keskiajan jälkeen seurasikin laskukausi, nousukausi alkoi 1900-luvun alusta ja se jatkuu edelleen (ks. UHL: 166, 252, 292). Kolmanneksi ta-

Keskustelua

soero Pāninin ja modistien välillä on suunnaton.

Seppäsen mukaan useimmat keskiajan tuntijat ja jopa modistit itsekin ovat sitä mieltä, että modistiikka rakentuu isomorfia-teesille. Tähän Seppänen kuitenkin huomauttaa – lähinnä Tuomas Akvinolaisen nojautuen –, että kristinuskon kanta oli oikeastaan päinvastainen. Tämä on mielenkiintoinen ja asiantunteva huomautus. Se ei kuitenkaan ole varsinaisesti vastaväite sille, mitä kirjassani esitän. Minä nimittäin osoitan esimerkkien avulla, että Tuomas Akvinolaisen ontologia oli toinen kuin modistien (UHL: 232–233). Edelleen sekä modistit itse että heidän kommentaattorinsa ovat yhtä mieltä siitä, että he seurasivat varsinkin tarkoin esikuviaan Aristotelesta ja Priscianusta, jonka esikuva oli puolestaan Apollonios; ja Aristoteles ja Apollonios eivät taatusti olleet kristittyjä. Olisivatko modistit kaikesta huolimatta olleet jollain alitajuisella tasolla samaa mieltä Tuomas Akvinolaisen kanssa (kuten Seppänen olettaa), on kysymys, jota en katso voivani ratkaista.

Modistiikan käsittelyn Seppänen päättää seuraavaan väitteeseen: »Itkonenkin joutuu lopulta avoimesti myöntämään, että ihmisen on aina kuljettava kielen kautta maailmaan.» Mutta juuri tämän minä nimenomaisesti kiellän (ks. UHL: 313). Ensimmäisen elinvuotensa lapsi elää ilman kieltä, ja tänä aikana hän kehittää ontologian, joka on pääpiirteissään sama kuin aikuisen ontologia (ks. Weiskrantz 1988). Jos aikuisella todetaan rakenteellinen vastaavuus ontologian ja kielen välillä, sen aiheuttaja ei siis voi olla kieli. Edelleen kuuron eli viittomakieltä käyttävän aikuisen ontologia on käytännössä sama kuin puhuvan aikuisen ontologia. Tästä seuraa, että mikäli kielen väitetään olevan tämän ontologian syy, sanalla »kieli» ei tarkoiteta esim. suomea tai saksaa (kuten Seppänen näyttää olettavan), vaan jotain järjestelmää, joka on kyllin abstrakti ollakseen yhteinen puhumiselle ja viittomiselle. Se, minkä minä »avoimesti myönnän», on kokonaan toinen asia, nimittäin se, että toisinaan modistit perusteettomasti olettavat jokaisen kielellisen distinktion merkit-

sevän vastaavaa ontologista distinktiota.

»Orientin sekä Euroopan antiikin ja keskiajan kielikäsitteet ovat Itkoselle standardi, joka mittaa myöhemmän eurooppalaisen tutkimuksen arvon», Seppänen kirjoittaa. Taas kerran hän kääntää asiat päälleen. Minulla on tietty joukko kriteerejä tai arvoja, joiden perusteella arvioin lingvististä tutkimusta. (Itse asiassa ne ovat identtiset Kuhnin käyttämien kriteerien kanssa; ks. UHL: 326, 343.) Tältä pohjalta arvioin Pāninin ja Šibawaihin kieliopit korkeaksi tasoiksi ja tulen siihen tulokseen, että aikana 1500–1900 Euroopassa ei luotu synkronista kielioppimallia, joka olisi ylittänyt keskiajan tason. Usein esitetyn käsityksen mukaan Port-Royal-kielioppi oli tämän aikakauden merkittävin kielioppimalli, mutta minä osoitan, että se perustuu kokonaan edeltävän kielitieteen saavutuksille.

Seppänen ei oikeastaan pysty väittämään edellä sanomaani vastaan. Mutta häntä harmittaa se, että sivuutan Vicon, von Humboldtin ja 1800-luvun historiallisen kielitieteen. Vicolla on tärkeä merkitys ihmistieteiden filosofian kannalta (ks. Itkonen 1978: 195; UHL: 272), mutta hän ei ollut kielitieteilijä. Siksi hänestä on turha puhua sen pitempään tässä yhteydessä. Jätin von Humboldtin pois kirjastani siitä syystä, että hänen ajatuksistaan on vaikea koota koherenttia grammatikaalisen kuvauksen käsitteitä. Olen sittemmin tullut siihen tulokseen, että tämä oli virhe. Mikäli kirjastani julkaitaan joskus toinen painos, lisään von Humboldtin siihen. Samoin esim. Steinthalin kielitypologia on syytä tuoda esiin. Kielihistoriallista tutkimusta ei esiinny Intian, Arabian tai Kiinan perinteissä. Tästä syystä minun oli pakko jättää kielihistoria käsittelemättä, jos halusin harjoittaa vertailevaa kielitiedeperinteiden tutkimusta eli kielitieteen universaalihistoriaa (ks. UHL: 165, 252, 279). Siksi on vääristelyä väittää Seppäsen tavoin (s. 517), että sivuutan 1800-luvun kielihistorian, koska se ei palvele isomorfia-teesiä.

Seppänen uskoo, että »moni yllättynee» havaitessaan myös Sapirilta löytyvän universalistisia aineksia. On syytäkin yllättyä.

Sapiria ei nykyään juurikaan lueta, ja siksi hänestä on päässyt syntymään erheellinen käsitys. Hän rakentaa kuvauksensa antiikin ja keskiajan perusontologialle »esine-teko-ominaisuus» (ks. *UHL*: 301). Ei siis voida Seppäsen tavoin kategorisesti väittää, että Sapirilla »kieli kävi ennen maailmaa».

Yhteenvedossaan Seppänen toteaa, että »maailman ja (mielen ja) kielen välinen prioriteetti osoittautuu uhkaavassa määrässä päinvastaiseksi kuin Itkosen arvot vaativat». Tässä meidän on syytä erottaa toisistaan seuraavat kysymykset: Mitä länsimaiset kielitieteilijät ovat ajatelleet kielen ja maailman suhteesta? Mikä on nykytutkimuksen kanta kielen ja maailman suhteeseen?

Vastaukseni edelliseen kysymykseen on se, minkä olen kirjassani esittänyt: länsimaisessa kielitieteessä esiintyy jännite kausaalisen (so. isomorfiiaa korostavan) näkökulman ja autonomisen näkökulman välillä. Kielen aktiivista panosta korostava näkökulma esiintyy lähinnä Saksan romanttisesti perinteessä. Mutta esim. Herderiä (sen enempää kuin edellä Vicoa) ei voi pitää varsinaisesti kielitieteilijänä.

Mitä tulee jälkimmäiseen kysymykseen, viitataan siihen laajaan ja jatkuvasti kasvavaan kirjallisuuteen, jossa on sitovasti ja hyvin monelta kannalta todistettu morfosyntaktisen ikonisuuden olemassaolo. Seppäsen huomautukset grammatikaalisten ja leksikaalisten morfeemien erosta (s. 512) osoittavat, että hän ei tunne tätä kirjallisuutta. Jälkimmäiseen kysymykseen vastaaminen ei ole oikeastaan kielitieteen historiaan tehtävä. Silti olen kirjassani hahmotellut lyhyen vastauksen (*UHL*: 310–313). Pitemmän vastauksen antaminen on lähivuosien projektini. Seuraavat tutkimuskohteet tai -keinot ovat joka tapauksessa avainasemassa: esikielellisten lasten kognitio ja kielenoppiminen; kuurojen eli viittomakieltä käyttävien kognitio; pidginit ja kreolit; kielellisten universaalien selittäminen (missä isomorfiia eli ikonisuus on vain yksi monista selityspenusteista); kielen vaikutusta ajatteluun tutkivat psykologiset testit. Tähänastinen tutkimus näyttäisi puoltavan kä-

sitystä jonkinlaisesta »dialektiikasta» (eikielellisen) kognition ja kielen välillä. Mutta tämän dialektiikan lähtökohtana oleva kognitio on joka tapauksessa luonteeltaan esikielellistä.

Kirjallani on myös tieteenfilosofisia tavoitteita. Näistä Seppänen toteaa, että »Itkosen muuttumattomuusteesi perustuu oleellisesti hänen ns. internalistiseen tieteenhistorian käsitykseensä». Taas pantiin rattaat hevosen eteen. Perusfakta eli selitystä kaipaava ilmiö on Pāṇinin ja Sībawaihin kieliooppien (ja miksei myös Apollonioksen syntaksin) suhde nykyiseen tutkimukseen: aivan eri aikoina ja aivan erilaisissa ympäristöissä on tehty aivan samanlaista tutkimusta. Minä en osaa tätä ilmiötä selittää muuten kuin olettamalla, että – toisin kuin luonnontieteissä – kielioppiteorian kaltaisessa ihmistieteessä internalismi on oikeassa ja eksternalismi väärässä. Onko kenelläkään tarjottavana parempaa selitystä?

Viittaamalla toistuvasti minun »arvoihini» Seppänen haluaa ilmeisesti luoda sen vaikutelman, että minun historiakäsitykseni on jollain tavalla subjektiivinen. Mutta tiede itse on peruuttamattomasti arvosidonnaista. (Totuus on hyvä, epätotuus on paha.) Sama pätee tieteenhistoriaan (ks. Itkonen 1992). Tässä tilanteessa ainoa järkevä menettelytapa on se, että koettaa tiedostaa ja perustella arvonsa mahdollisimman hyvin. »Perustelun» käsite edellyttää intersubjektiivisten kriteerien olemassaoloa. Siinä määrin kuin perustelu onnistuu, arvot siis hankkivat yleistä pätevyyttä (ks. *UHL*: 2). Tämä on ainoa rationaalinen vaihtoehto. Toinen vaihtoehto on joko kieltää tai ainakin sivuuttaa arvojen olemassaolo, mistä seuraa, että tiedostamattomiksi jääneet arvot niin sanoakseni viskovat tutkijaa minne sattuu.

ESA ITKONEN

LÄHTEET

CASACCHIA, GIORGIO 1989: Les débuts de la tradition linguistique chinoise et

- l'âge d'or de la linguistique impériale. – Sylvain Auroux (toim.): Histoire des Idées linguistiques, Tome I: La naissance des métalangues en Orient et en Occident. Mardaga. Liège-Bruxelles.
- ITKONEN, ESA 1969: Semantiikan ja syntaksin suhteesta. – *Virittäjä* 73 s. 217–237.
- 1978: Grammatical theory and meta-science. John Benjamins. Amsterdam.
- 1983: Causality in linguistic theory. Croom Helm. London.
- 1991: Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe. John Benjamins. Amsterdam.
- 1992: Arvovapauden ja arvosidonnaisuuden ongelma kielitieteen historiografiassa. – E. Itkonen, A. Pajunen & T. Haukioja (toim.): *Kielitieteen kentän kartoitusta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39. Yliopistopaino. Turku.
- 1993: Universaalitieteen mahdollisuudesta. – *Tiede ja edistys* 3/1993 s. 172–175.
- KIPARSKY, PAUL 1993: Pāṇinian linguistics. – R. E. Asher (toim.): *The Encyclopedia of language and linguistics*. Pergamon Press. Oxford.
- KRISTEVA, JULIE 1988: *Language: the unknown*. Harvester Wheatsheaf. London.
- LI, CHARLES N. – THOMPSON, SANDRA A. 1990: *Chinese*. – Bernard Comrie (toim.): *The major languages of East and South-East Asia*. Routledge. London.
- T'UNG, P. C. – POLLARD, D. E. 1982: *Colloquial Chinese*. Routledge. London.
- WEISKRANTZ, LAWRENCE (toim.) 1988: *Thought without language*. Clarendon Press. Oxford.
- ZGUSTA, LADISLAV 1992: Arvostelu teoksesta Itkonen (1991). – *Historiographia Linguistica* XIX, 2/3 s. 375–380.

Virittäjän linjasta

Virittäjässä 3/1993 oli Petri Riukulan arvostelu teoksesta *Kielitieteen kentän kartoitusta*, jonka toimittajakuntaan kuuluin yhdessä Esa Itkosen ja Timo Haukiojan kanssa. Olin jo sivuuttanut tämän arvostelun, mutta sitten tulin lukeneeksi päätoimittajan luonnehdinnan *Virittäjän linjasta* (4/1993): »Nyky-Virittäjän linja on yksinkertaisesti se, että vain kirjoittaja vastaa sanoistaan ja että lehti julkaisee mielipiteitä laidasta laitaan. – Käsitämme roolimme maailman ainoana fennistisenä lehtenä sellaiseksi, että meidän on tarjottava tilaa paitsi tieteelle ja tiedepoliittiselle keskustelulle myös aivan yksilötason näkökulmille, jos ne vain liittyvät tieteelliseen elämään.» (S. 678.) Riukulan arvostelu on pieni esimerkki siitä, miten päätoimittajan varmaankin vilpittömästi esittämät periaatteet käytännössä toteutuvat – Keskustelua-osaston ulkopuolellakin.

Kielitieteen kentän kartoitusta on artikkelikokoelma, jossa 14 suomalaista kielentutkijaa esittelee omaa alaansa katsauksen tai artikkelin muodossa (kirjassa ei ole »jatkokoulutusesitelmää»). Kirjan tehtävänä ja samalla yhdistävänä tekijänä on antaa kuvaa paitsi eräiden kielitieteen alojen nykytilasta myös siitä lingvistiksestä työstä, jota muutama viime vuoden aikana on oppiaineesamme tehty. Teoksessa on mukana koko henkilökunta, jatko-opiskelijat ja vierailijat. Vierailijat edustavat yleistä kielitiedettä, fonetiikkaa ja eri kieliaineita.

Riukula ilmoittaa olevansa pätemätön arvioimaan artikkelikokoelmaa sen aihepiirin laajuuden takia. Silti hän esittää arvostelmia, perusteluitta: artikkelit ovat (liian) erikoistuneita, pinnallisia¹, selkeitäkin. Arvostelunsa pääosan Riukula käyttää toimitus-

¹ Riukula pitää esimerkiksi Kari Suomen artikkelia »pinnallisenä»; artikkelin toinen versio kuitenkin innoitti *Journal of Phonetics* -aikakauslehden päätoimittajaa omistamaan aiheelle kokonaisen teemanumeron (ks. 21/1993).